

חברים יקרים,

אנחנו קוראים את הסיפורים על אבותינו ואימותינו, ונדהמים! איך אבא יכול להעדיף בצורה כל כך בוטה בן אחד על פני האחרים? איך הוא יכול לשלוח אותו לרגל אחר אחיו ולדרוש ממנו שיביא את דיבתם הרעה אליו הביתה?

אני לא בין אלה שנהנים לצקצק בלשונם לנוכח כשליהם של אבות ואימהות האומה. לא אחת אני מגלה שמי שבז לאבותיו רק משליך עליהם את הבוז שהוא חש כלפי עצמו. ובכל זאת... חלק מהמעשים הללו קשים להבנה!

יש אומרים שגדולתה של התורה היא דווקא באנושיות של גיבוריה.

זו אכן תשובה אפשרית למה שנראה על פניו ככשלים מוסריים וערכיים של אבות ואימהות האומה. התורה מעולם לא דרשה ולא ציפתה למושלמות אנושית. הערך המוביל בתנ"ך איננו מוסרניות. אלא תשובה. התורה, כמובן, מצווה על יושרה ומוסריות, אבל יותר משהיא מצפה מן האדם להיות תמיד ישר, היא דורשת ממנו לשוב! אדם טועה ונופל, ולא רק שזה אך טבעי, אין בכלל אופציה אחרת — "כִּי אָדָם אֵין צְדִיק בְּאָרֶץ, אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחַטָּא" (קהלת ז, כ). אין כזה אדם! הציפייה שלנו למושלמות היא מופרכת — הן מעצמנו, הן ממנהיגינו והן מכל אדם בחיינו. גדולתו של האדם, על פי התפיסה הזאת, היא ביכולתו להכיר בטעויותיו ולתקן. זה נשמע יפה ונאור, אבל כמה מאיתנו באמת חיים כך את חיינו? מאוד קשה לנו לסלוח, גם לעצמנו, גם לחברינו, ובודאי למנהיגינו. אנחנו חסרי סבלנות וחסרי רחמים, וקשה לנו להאמין שוב לאדם שסרח כי קשה לנו לסלוח לו.

ללא ספק, המוטיב של חטא, תשובה וסליחה הנו מרכזי בסיפורי יוסף ואחיו. בפרשה הבאה - שנים אחרי מכירתו של יוסף לעבדות, אחרי האשמתו בהטרדה מינית, השלכתו לכלא, יציאתו משם ועלייתו לגדולה - יוסף יפגוש שוב את אחיו ויעמיד אותם במבחן התשובה הגדול. רק לאחר שהם יעמדו בו, הוא יגלה להם את זהותו האמיתית, הוא יסלח להם לחלוטין, ישלים עמם וידאג לכל מחסורם. חטא, תשובה וסליחה.

אבל יש כאלו שיתעקשו, ובצדק, שבעצם לא הייתה כאן כל תשובה. האחים מעולם לא ביקשו סליחה, מעולם לא כיפרו באמת על מעשיהם, ויוסף סלח להם בכל זאת. חטא, תשובה וסליחה? לא בדיוק! עד כדי כך, שביום כיפור, בשעות הצהריים, אנחנו קוראים במחזור התפילה את הפיוט הנורא אודות עשרת הרוגי מלכות ששילמו את המחיר על היעדר התשובה בסיפור של יוסף: עשרה מגדולי הדור הוצאו להורג על ידי הרומאים בעונן חטא האחים של יוסף. הנציב הרומי בארץ ישראל שם לב לכך שבתורת ישראל יש סיפור מזעזע על אחים שמוכרים את אחיהם לעבדות, ולשווא הוא מחפש את העונש שהושת עליהם. הוא יודע שההלכה היהודית הייתה מאוד נחרצת בענין. כשהרבנים ההמומים והנבוכים פונים אל אלוהים בתחינה, בת קול עונה להם שאכן, עליהם למסור עצמם למות! כאילו היקום גועש כבר אלפיים שנים בעקבות המעשה, ורק העונש הזה מסוגל להרגיע את הרוחות.

אם אנו שוללים את תיאורית החטא והתשובה, אנחנו נותרים ללא הסבר, הן להתנהגות אבות האומה שלנו - ובמקרה זה יעקב ויהודה - והן למחילה המלאה שיוסף העניק לאחיו גם ללא תשובה אמיתית.

והנה עוד הסבר: סיפורי יוסף, אולי יותר מכל מקבץ סיפורי אחר בתורה, מספרים לנו על תפיסה תאולוגית מדהימה: הם מציעים שישנה תכנית-על! בתכנית העל הזו האדם הוא אמנם שחקן מרכזי, אבל מרכזיותו היא דווקא בעיוורונו. הוא פיון ממושמע ודי טיפש בתכנית. כשם שרביקה דחפה את בנה לגנוב מאביו את הברכה שנועדה לאחיו והמיטה אסון על המשפחה (ובעיקר על עצמה), והיא לא ידעה שבזכות המעשה התמוה שלה יעקב עתיד להפוך לישראל, כך גם יעקב מעדיף את יוסף - העדפה בוטה ותמוהה - ובכך הוא מביא לשנאה של בניו ליוסף, למכירתו למצרים ולכאבו הנוראי. אבל בסופו של יום, אותו מעשה עצמו יביא להצלת המשפחה

מהבצורת, ובהמשך, לעבודות של בני ישראל במצרים, ובסוף להופעתו של משה על בימת ההיסטוריה, קבלת התורה וכו'...

יהודה, שמכב בשתי דרמות קשות בפרשה שלנו - במכירת יוסף ובמערכת היחסים הבעייתית עם כלתו, תמר - מניע, בעיוורון מוחלט, את גלגלי ההיסטוריה של עם ישראל ושל בני הדתות המונותאיסטיות האחרות: לקראת סוף הפרשה, עוד לפני התפנית הגדולה שתקרה רק בשבוע הבא, אנו רואים את הזרעים הראשונים של הגאולה: שני בניו הגדולים של יהודה אינם מצליחים לייצר המשכיות והם מתים. יהודה חרד לשלומם של ילדיו השלישי, ונמנע מלהשיאו לתמר - אלמנת שני בניו הגדולים, כפי שהיה מקובל אז. תמר טומנת ליהודה פח נועז, והיא שוכבת איתו בלי שהוא ידע שזו כלתו. מהזיווג הזה באה לעולם השושלת שממנה יצא דוד המלך.

לפעמים לוקח הרבה זמן לתכנית-העל להתממש. בדרך אליה יוסף יואשם בהטרדה מינית קשה והשלכה לכלא על לא עוול בכפו. אבל גם במקרה שלו, רגע לפני שהפרשה תעזוב אותנו פעורי פה ומצפים לבאות, יופיעו זרעי התפנית - בלי שנדע שזה מה שזה - כששני האסירים בבית הכלא יחלמו חלומות ויוסף יפתור להם נכון את החלום. אחד מהם הוא שר האופים, אשר אמור להשתחרר תוך מספר ימים, על פי הפירוש לחלום. אבל השר ישכח את הבטחתו ליוסף - לספר לעולם שהוא נרקב בכלא על לא עוול בכפו - וטוב שכך! אם היה נזכר מוקדם יותר ויוסף היה משתחרר, תכנית-העל הייתה מתרסקת - אם זה בכלל אפשרי. תכנית-העל דרשה ששר האופים יזכר ביוסף שנים אחרי, בדיוק ברגע הנכון, ברגע המדויק להפליא, כדי שתכנית-העל תוכל להזניק את יוסף אל גג העולם. ולא רגע אחד לפני.

השבוע סיימנו ללמוד בבית המדרש של "ואהבת" קורס קצר על הפילוסוף הענק ברוך שפינוזה (במסגרת קורס שנתי על הוגים יהודיים ששינו את האופן שבו אנו חושבים). הסדרה הזאת הייתה קשה (ומתגמלת) במיוחד, כי הוא הפילוסוף המאתגר ביותר שקם לנו, אבל היה שווה! שפינוזה, אבי החילוניות, כביכול, מוכיח את קיומו של אלוהים, וטוען שאלוהים הוא סיבת כל התופעות. האדם חושב שהוא בוחר את מהלכי חייו, אין זו אלא אשליה אחת גדולה. כל השחקנים המרכזיים בסיפורי יוסף - כך היה טוען שפינוזה - סבורים באמת ובתמים שהם בוחרים את צעדיהם, ולכן הגיע להם להיענש, אבל אז מסתבר שהם אינם אשמים כלל וכלל, כי הם עשו בדיוק את מה שהיה צפוי מהם. דחף עלום הניע אותם לפעולה, וכל זאת, במטרה אחת: להגשים את תכנית-העל של אלוהים.

לדחף הזה שפינוזה קורא "קונאטוס". הקונאטוס הינו כוח בלתי נראה, אלוהי, אשר מקיים את היקום כלו. הכוח הזה "מצווה" את הבריאה כולה - כל דבר ודבר בה - להיות, להתקיים, ולא סתם, אלא באופן המיטבי ביותר! (שפינוזה אמנם לא היה משתמש במילה "מצווה", כי הוא לא האמין באלוהים המצווה את האדם, במובן השטחי של המילה). כל דבר, על פי שפינוזה, מקיים בעל כרחו את "הצו" האלוהי - שוב (מילה שלי) - להיות, פשוט להיות!

יוסף יסלח לאחיו בעוד שתי פרשות, לא משום שעשו תשובה, אלא משום שהוא יבין שהם לא יכלו לפעול אחרת. הם עשו את הדבר היחיד שהם יכלו לעשות באותו רגע נתון. כאילו תכנית-על לא נתנה להם אפשרות אחרת.

המזל הגדול הוא, שאנחנו לא יודעים את התכנית מבעוד מועד, גם לא תמיד בדיעבד. יוסף, למשל, חשב שהתכנית הנסתרת מאחורי מכירתו האכזרית למצרים הייתה להבטיח את הישרדותה של משפחת יעקב בשבע שנות הבצורת. זה מה שהוא יכל היה להסיק מהפרספקטיבה שהייתה לו. אנחנו כבר יודעים מעט יותר על אותה תכנית-על, גם כי קראנו על ברית בין הבתרים שאלוהים כורת עם אברהם, ובה נאמר בפירוש שבני ישראל ישוהו ארבע מאות שנים במצרים, וגם משום שאת המשך הסיפור אנחנו חוגגים כל שנה באביב - יציאת מצרים. כלומר, יוסף הורד מצריימה, לא על מנת להציל את משפחתו, אלא כדי לייצר את התנאים

להשתקעותם בארץ הנילוס, לשיעבודם, ובסוף ליציאתם הדרמטית ולקבלת התורה שתשנה את פני ההיסטוריה.

תכנית-העל הזו לא הייתה ידועה ליוסף. אפילו חלומותיו לא רמזו על היתכנותה של כזו תכנית. הוא חלם רק את מה שהיה רלוונטי לתפקידו.

אבל, מן הסתם, גם אנחנו עיוורים לחלוטין באשר לתכנית-העל האמיתית (אם בכלל יש כזו...) ורק חושבים שפיצחנו אותה. לא מן הנמנע שהתכנית עוד הרבה יותר גדולה, רחבה ומקיפה ממה שאנחנו מבינים, וכי יציאת מצרים, קבלת התורה, התורה שבעל פה שהתפתחה מתוכה בתקופת חז"ל, התפתחות ההלכה וכן הלאה, הם כולם רק שלב מקדים בתכנית הרבה יותר מקפת וגדולה עבור העם היהודי והאנושות. העניין הוא - אם אנחנו בוחרים לבדוק לעומק את היתכנות התפיסה הזאת - שזה לא כל כך חשוב אם אנחנו יודעים מהי תכנית-העל, העיקר זה להכיר בקיומה, ולהכיר בתפקידנו הדטרמיניסטי (מחויב המציאות) בתכנית זו.

במה מועילה לנו התפיסה הזאת? כיצד אפשרות קיומה של תכנית-על יכולה להקל על חיינו?

רק בדבר אחד: להיות מתמסרים כמו יוסף!

יוסף אמנם עבד קשה בביתו של פוטיפר - הבוס הראשון שלו במצרים - אבל לא בזכות מוסר העבודה שלו, אלא משום שעבודה קשה תקדם את תכנית-העל האלוהית. יוסף לא פתר טוב יותר את חלומותיהם של האסירים בבית האסורים, בכדי לעזור לתכנית-העל להתממש. יוסף לא אגר מזון בשנות השפע במצרים בכדי לראות את אחיו באים מארץ כנען המורעבת ומשתחווים לו כפי שהוא חלם. הוא גם לא שיעבד את כל מצרים לפרעה, כדי שיום אחד המצרים ישעבדו את בני ישראל, ותכנית-העל תוכל לצאת אל הפועל.

לא, יוסף פשוט חי את הקונטוס שלו במלואו, וזו גדולתו. הוא לא שקע ברחמים עצמיים, בכעס על המציאות - על אחיו שמכרו אותו ועל אביו שהפקיר אותו - הוא התמסר לצו האלוהי הפנימי שבו עד תומו - הצו להיות למרות הכאב האדיר שהיה כרוך בהגליה האכזרית שלו, זה מעולם לא שינה את מהותו, את הווייתו. הוא לא עבד קשה יותר בשביל לשרוד, או בשביל לעזור לתכנית להתממש. ההצלחה שלו בכל אשר פנה - כולל גם בשנותיו הקשות בבית הכלא - הייתה מפני שהוא חי את הדחף האלוהי שהיה נטוע בו במלואו, הדחף להיות, הדחף לממש את הווייתו.

זו הסיבה שכשאחיו יתייצבו מולו בפרשה הבאה ובזו שאחריה, הוא אמנם יתרגש מאוד, אבל לא רק משום שתכנית-העל פועלת כפי שקיווה, אלא בעיקר משום שמי שחי את מהותו, את הקונטוס שלו, חי חיים מרגשים! כשהוא יאשים את אחיו בריגול הוא בעצם יבקש לבדוק אם גם הם נאמנים להווייתם, לקונטוס שלהם. וכשהוא יעמוד מולו בעוד שתי פרשות, ויצא להגנתו של בנימין, שבאמתחתו נמצא הגביע המלכותי "הגנוב", הוא יבין שכן! שמתחת לפוליטיקה האחאית המטרידה של חבורת האחים הללו, הם נאמנים למהותם, ומחויבים לצו האלוהי להיות. לא לשרוד, אלא להיות. לא לנצח, אלא להיות. יהודה, כך הוא יגלה, עשה אמנם דבר נורא כשהוא מכר את יוסף למצרים, אבל הוא עשה את הדבר היחיד שהוא ידע או יכל באותו רגע נתון.

הגישה הזאת - שלפיה ישנה תכנית-על - מציפה המון שאלות ותהיות. בין היתר, מה היא מספרת לנו על אחריות אישית? אם אין לנו באמת חופש בחירה, אז גם אין חטא, ואם אין חטא, אין עונש. מצד אחד יש משהו מפחיד במחשבה הזו. מצד שני, התפיסה הזאת שחררה את יוסף מכעס, טינה ונקמה. בגללה יוסף מעולם לא דרש מאחיו להתנצל. שהרי, על מה יתנצלו? על כך שעשו את הדבר היחיד שיכלו באותו רגע לעשות? אפשר להצטער על מה שקרה - וגילויי צער ורגש עמוק יש הרבה בסיפורי יוסף - אבל אין על מה להתנצל, כי לא היה שם חופש בחירה אמיתי, כי כל אחד עשה, ועושה, כמיטב יכולתו, רק כמיטב יכולתו.

העבודה שבלב:

איננו צריכים לאמץ את הגישה הזו במלואה בכדי לדלות ממנה פנינים רבי ערך. כמו יוסף, שהיה מחובר לעצמו באופן מלא, מחובר לקונאטוס שלו, לדחף האלוהי הטמון בו להיות, להיות הכי הוא שהוא רק יכל להיות, ללא התקרבות וללא התחשבנות, האם גם אנחנו יכולים להסיט את תשומת ליבנו מהפוליטיקה של החיים, מהחשבונאות האינסופית, ולהתמקד בעיקר בדחף הפנימי שרוחש בתוכנו כל העת להיות?

האם גם אנחנו, כשאנו נופלים אל הבורות האפלים של החיים, מסוגלים להתמקד בחיות הפנימית, בצו האלוהי להיות, ולא בכעס ובטינה על כל מי שפגע בנו?

שפינוזה יספר לנו שזו היא החירות האמיתית. שזוהי הבחירה החופשית היחידה שניתנת לנו באמת! בכך, הוא אומר, אנחנו בצלמו של הבורא - מחויבים ומחוברים להווייה שלנו.

זה מה שמלאך ה' כשהוא אמר למשה מתוך הסנה הבורע, כשמשה שאל אותו, מי לומר להם ששלחו: אמור אל בני ישראל כי "אהיה אשר אהיה" שלח אותו להוציא אותם מעבדות לחירות.

הקונאטוס של יהודה ואחיו, ושל יעקב ושל יוסף הביא אותנו למצרים. הקונאטוס של משה יוציא אותנו משם.

שבת שלום,

אלישע